

Hele verden i ét lille fag

MARTIN LANGDAL TOPF

Abstract

I artiklen undersøger jeg, hvordan POLIS' undersøgelse af samfundsfag i folkeskolen beskriver et fag, som lærerne er glade for og trives i, bl.a. på grund af en høj grad af motivation fra elevernes side. Samtidig oplever lærerne et fag, der er præget af stoftrængsel, de er pressede af målene og har svært ved at få tid til at gribe aktuelle emner. Jeg undersøger, hvordan målenes udformning og sprog samt pres på samfundsfaget fra mange sider kan være medvirkende til denne stoftrængsel, samt hvordan man ved at balancere samfundsfaget mere mellem elevernes livsverden, de aktuelle problemstillinger og videnskabsfaget måske kan komme i mål med et mere vedkommende og frit samfundsfag.

Hele verden i ét lille fag

Samfundsfag er i timetal et af Folkeskolens mindste fag med i alt kun 120 undervisningstimer på et helt skoleforløb (UVM 2024). Samtidig kan man med god ret hævde, at faget har hovedparten af Folkeskolens formålsparagraf boende i sig. Formålsparagraffen beskriver bl.a., at skolen skal "... forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre", udvikle tillid til egne handlemuligheder og gøre eleverne fortrolige med dansk kultur (UVM 2006). Og når politikere, meningsdannere, organisationer, elever, forældre og andre aktører omkring Folkeskolen ønsker, at noget "skal på skemaet", er det også ofte inden for samfundsfagets stofområde. Det kunne f.eks. være privatøkonomi eller kønsstereotyper (Finansforbundet 2023; KVINFO 2024).

Velkendt i dansk samfundsfagsdidaktik er Anders Stig Christensens "Odense-model" eller fire samfundsfagstyper (Christensen 2017, 32 f.):

- Type 1: Samfundsfag som snak/livsverden
- Type 2: Samfundsfag som faglige metoder
- Type 3: Samfundsfag som indhold
- Type 4: Samfundsfag som videnskabsdiscipliner.

Alle disse fire typer samfundsfag må det forventes, at den enkelte lærer i et eller andet omfang beskæftiger sig med i løbet af de to år, eleverne har samfundsfag i folkeskolen.

Set i det lys er det ikke overraskende, at samfundsfaglærerne i folkeskolen oplever trængsel af stof. Det store spørgsmål er, hvordan vi skaber et samfundsfag, der forbereder skolens elever til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter, giver dem fortrolighed med kulturer og skaber rammen for virkelyst og handlekraft. Og om fagets og skolens høje ambitionsniveau kan sameksistere med ønsket om at tage udgangspunkt i elevernes livsverden, praktiske kundskaber og aktuelle problemstillinger.

Mon ikke langt de fleste undervisere oplever, at netop deres fag er vigtigst? At undervise er jo netop muligheden for at formidle og beskæftige sig med sit fag i sin reneste form. I folkeskolen får vi mulighed for at introducere eleverne til alle vores faglige verdener. Litteraturen, matematikken, musikken, billedkunsten, sprogene, historien og så videre.

Allersidst i folkeskolens fagrække kommer samfundsfag, som introduceres i 8. klasse. Samfundsvidenskab er et stort fakultet i den akademiske verden. Et populært valg for gymnasieelever, hvor 43 % af eleverne ifølge tal fra 2017 har søgt en studieretning med samfundsfag på A-niveau (Gymnasieskolen.dk: 2017). Men en lilleput i folkeskolen. Ikke fordi man ikke arbejder med samfundsfagligt stof i de mindre klasser. Mon ikke alle danske skoler har et mere eller mindre velfungerende elevdemokrati? Mon ikke alle klasselærere rundt om i landet praktiserer træning i en eller anden form for herredømmefri dialog, når man løser konflikter, knuder og uenigheder i børnefællesskaberne? Og mon nogen lærere har kunnet undgå at tage emner som krigen i Ukraine, konflikten i Israel og Palæstina eller Donald Trumps seneste udskejelser op, også i de mindre klasser?

Hvorom alting er: Når eleverne møder samfundsfag i 8. klasse, er motivationen høj. Det viser POLIS' store undersøgelse af samfundsfaget i folkeskolen da også. Adspurgt om deres elevs interesse for samfundsfag, svarer 85 % af respondenterne, at deres elevs interesse for faget er middel eller høj. Og ad-

spurgt om, hvad der er særligt tilfredsstillende ved at undervise i faget, er et af de gennemgående svar, at elevernes motivation gør en positiv forskel.

Det er nu heller ikke overraskende. Eleverne forholder sig til verden omkring sig fra en tidlig alder, og i samfundsfaget får de endelig mulighed for at tage kvalificeret stilling. I stedet for at mime deres forældres holdninger hjemme fra spisebordet eller komme med simple punchlines, får de rent faktisk mulighed for at undersøge, nuancere og underbygge deres argumenter.

Mens de unges motivation for at tage livtag med samfundsvidenskabelige problemstillinger fra lærerperspektivet opleves som en af fagets styrker, er en gennemgående udfordring og kilde til utilfredshed ifølge POLIS' undersøgelse en oplevelse af stoftrængsel. Hele 51 % af respondenterne tilkendegiver, at en af de tre største udfordringer ved at undervise i samfundsfaget er at opfylde fagets formål inden for det fastsatte antal timer. Det er med stor afstand den udfordring, der tilkendegives af flest – den næstmest markante udfordring er i øvrigt at organisere ud-af-huset-aktiviteter, som 39 % af respondenterne tilkendegiver. En udfordring, som også i nogen grad kan kædes sammen med det lave timetal, hvorfor man må forvente at en del af respondenterne har angivet begge disse muligheder i deres top-3.

Også i undersøgelsens kvalitative kommentarer træder oplevelsen af stoftrængsel tydeligt frem. Her gives udtryk for en oplevelse af mangel på undervisningstid, for bredt "pensum", og at målene for faget "presser" unødigt. Det er i tråd med de indledende drøftelser, vi har haft i det fagudvalg, der i forbindelse med fagfornyelsen i Folkeskolen er nedsat for samfundsfag. Heri identificerer vi stoftrængslen som et muligt produkt af ønsket om at give eleverne et bredt fagligt fundament inden for både politik, økonomi og sociale og kulturelle forhold samtidig med et ønske om at fordybe sig i aktuelle problemstillinger og temaer (UVM 2004).

Samtidig italesætter vi, om det aktuelle faghæfteformat med Fælles Mål er bidragende til oplevelsen af stoftrængsel. En pointe, der også går igen i POLIS' undersøgelse, hvor flere lærere føler sig "presset af målene". Siden 2015 har Folkeskolens fags mål været udgjort af færdigheds- og vidensmål i matriciform (Digitalelæreplaner.dk). For samfundsfags vedkommende udgøres færdigheds- og vidensmålene i relativt høj grad af

konkret stof. Som eksempler: markedsøkonomi og blandingsøkonomi, Danmark og EU, velfærdsstater, økonomisk globalisering, beslutningsprocesser i EU, demokratiformer, udenrigspolitik, menneskerettigheder, socialisering, identitetsdannelse og social ulighed.

Det er ikke et pensum, men for lærerne opleves det næsten som sådant. Til sammenligning kan man se på Fælles Mål for bl.a. historie og dansk. Her fremstår målene i høj grad som generelle kompetencer. For historie f.eks. ”kronologi, brud og kontinuitet”, ”kildeanalyse” eller ”konstruktion og historiske fortællinger”. For dansk f.eks. ”fortolkning”, ”læseforståelse” og ”sproglig bevidsthed”. Disse generelle kompetencer kan læreren så arbejde med igennem et væld af forskelligt stof. Man kan både fortolke Yahya Hassan, Zappa og Ebbe Skammelsøn, og man kan arbejde med historiske fortællinger omkring besættelsen, imperialismen, eller Den Sorte Død. Ganske vist er noget indhold i netop begge disse fag kanoniseret, men alt andet lige synes stofvalget friere.

Når samfundsfaglærerne føler sig pressede af målene, tror jeg, det skyldes, at målene i samfundsfag nemt opleves som indholdsområder. Det ender med at være en tjekliste, man laver sin årsplan ud fra og bedømmer på baggrund af til afgangsprøven. Ideologierne og de politiske partier, tjek. Styreformer, tjek. Velfærdsmodeller, tjek. Det økonomiske kredsløb, tjek. Socialisering, tjek. Absolut og relativ fattigdom, tjek.

Målene er også meget akademisk formuleret. Selvom det egentlig kan gøres meget simpelt, lægger en ordlyd som: ”Eleverne kan analysere den aktuelle parlamentariske situation og partiernes indbyrdes placering” op til, at 15-16-årige skal agere en flok små Søs Marie Serup’er og Peter Mogensen’er, når de i virkeligheden bare skal kunne forklare, hvor partierne ligger på det politiske kompas, hvem der er regeringspartier, støttepartier og opposition – og måske hvorfor.

Samtidig er der mange, der vil noget med samfundsfag. Der er mange, der vil noget med Folkeskolen generelt, men det har tit samfundsfaglig karakter.

Ofte ønsker politikere, interesseorganisationer, erhvervslivet eller nogen helt fjerde, at noget kommer ”på skoleskemaet”. Min lærerkollega Anders Thorsen har for vane at indsamle netop alle disse ønsker og laver en årlig liste over ting, der skal på skemaet. Hvis man tager et kig på den seneste liste, er det

tydeligt, at en stor del af listen ville høre til i samfundsfag. Hele 16 ting i kategorien ”samfund” har Thorsen noteret sig i år 2024 (Thorsen 2025). Det er lige fra ”kritisk tænkning” over ”modvirkning af kønsstereotyper” til ”køkkultur” og ”knivloven”.

Mange indholdsangivende mål, akademiske formuleringer, der skruer forventningerne i vejret, og mange aktører rundt om skolen, der vil have lige netop deres kæphest ind i faget. Alle tre faktorer, der er med til at skabe den stoftrængsel, POLIS’ undersøgelse indikerer.

Med den viden i hånden er den fagfornyelse, der skal forenkle læreplanerne for folkeskolens fag, derfor ganske kærkommen for samfundsfaget (UVM). Det er imperativt at hjælpe lærerne med at sortere i stoffet, at give plads til fordybelse, plads til aktuelle emner og lokale og elevdrevne interesser.

Spørgsmålet er, hvilket samfundsfag vi skal stå tilbage med i folkeskolen?

Hvis vi vender tilbage til Odense-modellen, kan vi se type 1 (samfundsfag som snak/livsverden) og type 2 (samfundsfag som faglige metoder) som formalt dannende, og altså med fokus på færdigheder, hvor type 3 (samfundsfag som indhold) og type 4 (samfundsfag som videnskabsdiscipliner) i modsætning hertil har karakter af materiel, videnskabsfokuseret dannelse. Christensen kommer frem til, at der i Fælles Mål fra 2009 er tydeligere træk af type 4-samfundsfaget end i nogle af de tidligere læreplaner, samtidig med at type 2-samfundsfaget kommer ind med de faglige metoder (ibid., 53 f.). Han identificerer også stadig en vis vægt på type 3-samfundsfaget, selvom fokuset på samtidsproblemer eller samfundsmæssige problemer fremstår mindre tydelig end tidligere.

Spørgsmålet er, om den større vægtning af faglige metoder og samfundsfaget som videnskabsfag har været med til at skabe oplevelsen af stoftrængsel, har gjort det sværere at gribe aktuelle problemstillinger og har fået folkeskolelærerne, som i al væsentlighed ikke er samfundsvidenskabeligt uddannede, til at føle, at de halser efter et fag, der er blevet for kompliceret i sine målformuleringer og sin taksonomi?

Derfor er det klart, at samfundsfaget står ved en skillevej: På den ene side er folkeskolen først og sidst en alment dannende grundskole, ikke en forskole til gymnasiet. Mange af vores elever får ikke andet samfundsfag end de ca. 90 klokke timer, faget er givet i 8. og 9. klasse. Derfor er det centralt, at samfundsfaga-

get er relevant for elevernes livsverden. Det skal ikke blive et FGU-kursus, hvor man lægger budgetter og skriver jobansøgninger, men det er væsentligt, at faget kommer en smule ned fra de begrebstunge skyer og igen kommer til at tage udgangspunkt i den virkelighed, folkeskoleeleverne lever i og kan forholde sig til. Vi skal altså have plads til type 1-samfundsfaget og type 3-samfundsfaget, som vi kan se også er noget af det, der motiverer lærerne, jævnfør undersøgelsen.

Samtidig må faget ikke miste så meget flyvehøjde, at det bliver banaliteter og ren snak. Vi må insistere på, at samfundsfaget også i folkeskolen besidder et udviklet fagsprog, og at faget for eleverne opleves med et genstandsfelt, en udsigelseskraft og tilpas med nuancer til, at mange anspores til at søge i en samfundsfaglig eller samfundsvidenskabelig retning i deres videre uddannelsesforløb. Med andre ord skal vi også skabe plads til, at eleverne kan snuse til type 2- og type 4-samfundsfaget. Der skal være en klar forskel på, hvordan man forholder sig til samfundet rundt om middagsbordet eller i skolegården, og hvordan man forholder sig i samfundsfaget.

Og først og sidst skal samfundsfaget naturligvis medvirke til at løfte opgaven i folkeskolens formålsparagraf: forberede dem til demokratisk deltagelse, rettigheder og pligter, give dem tillid til egne muligheder og baggrund for at tage stilling og handle samt give dem forståelse for både dansk kultur og andre landes kultur. Forhåbentlig kan fagfornyelsen være med til at skubbe samfundsfaget tættere på folkeskolens formål, give lærerne mere frihed og mindre følelse af stoftrængsel, så vi kan gribe aktuelle problemstillinger og, måske vigtigst af alt, elevernes motivation og forundringer.

Litteratur

- Anders Thorsen-listen. (2024). *Overgangsalder og køkultur: Her er alle de ting, folk ville have på skoleskemaet i 2024.*
- Christensen, A.S. (2017). *Kompetencer i samfundsfag.* Syddansk Universitet.
- Digitale læreplaner. (2015). *Samfundsfag: Fagformål og mål.*
- Fagfornyelsen. (u.å.). *Om fagfornyelsen.* Børne- og Undervisningsministeriet.
- Finansforbundet. (2023). *Influencere og tv-værter vil have privatøkonomi på skoleskemaet.*
- Fælles mål dansk – EMU. (u.å.). *GSK fælles mål i dansk.*
- Fælles mål historie – EMU. (2019). *Historie: Fælles mål* (3. udg.).
- Gymnasieskolen.dk. (2017). *Få overblikket over de mest søgte studieretninger.*
- Kvinfo. (2024). *Kønstereotype normer i elevfællesskaber kalder på nye indsatser.*
- Retsinformation. (u.å.). *Bekendtgørelse om ændring af bekendtgørelse om prøver og eksamen i folkeskolen og i de almene og studieforberedende ungdoms- og voksenuddannelser (Folkeskolens afsluttende prøver, censorer ved folkeskolens skriftlige afgangsprøver og fritagelse for aflæggelse af folkeskolens afgangsprøve).*
- UVM. (2004). *Opsamling på drøftelser i fagudvalg for samfundsfag i 2004.* Børne- og Undervisningsministeriet.
- UVM. (2006). *Folkeskolens formål.* Børne- og Undervisningsministeriet.
- UVM. (2024). *Timetal.* Børne- og Undervisningsministeriet.